Висновки. Структурно-етимологічний аналіз онімів *Вардига, Капінус, Кичелюк, Кімлик, Кулай, Клюд, Хлюд, Мачулка, Павшук, Протас, Солдан, Чамер, Чепель, Чичерський, Цвид, Шкльода* здійснювали для актуалізації наукового інтересу до недостатньо вивченого масиву українських антропонімів (прізвищ і прізвиськ), котрі своїми коренями сягають праслов'янського періоду і нині є незрозумілими (семантично "непрозорими") і для самих носіїв, і для решти мовців.

Умовні скорочення

Грінченко – Словарь української мови / упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1974–2003. – Вып. 1–30.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К., 1982–2003. – Т. 1–4.

Малько – Малько Р. Н. Географическая терминология чешского и словацкого яязыков (на общеславянском фоне) / Р. Н. Малько. – Минск, 1974.

Веселовский – Веселовский С. Б. Ономастикон: древнерус. имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М., 1974. – 382 с.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь славянских языков / М. Фасмер. – М., 1964–1973. – Т. 1–4.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К., 1974. – 260 с.

СБГ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча. – Мінск, 1980–1986. – Т. 1–5.

Ie. – індоєвропейський.

Список використаної літератури

1. Вербич С. О. Українські власні особові назви з "непрозорою" мотивацією: структура, семантика, етимологія / С. О. Вербич // Мовознавство. – 2004. – № 2–3.
2. Желєзняк І. М. Поліфункціональність ономастичного суфікса –АЙ (АЙЬ) / І. М. Желєзняк // Мовознавство. – 1997. – № 6.
3. Козлова Р. М. Славянская гідранімія. Праславянскі фонд / Р. М. Козлова. – Гомель, 2003. – Т. 3.
4. Козлова Р. М. Структура праславянского слова. Прасловянское слово в генетическом гнезде / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997.
5. Куркина Л. В. Этимологические заметки. Праслов. *mъrdati. Чеш. *mrskati. Рус. мырить / Л. В. Куркина // Общеславянский лингвистический атлас: материалы и исслед. 1972. – М., 1974.
6. Тищенко К. М. Кельтські етимології. III. Етнос (3) / К. М. Тищенко // Мовознавство. – 2003. – № 6.
7. Шульгач В. П. Етимологічні замітки з української антропонімії / В. П. Шульгач // Мовознавство. – 1994. – № 4–5.
8. Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції) / В. П. Шульгач. – К., 1998.

Адеса для листування:
45623, Волинська область, Луцький р-н,
с. Всеволодівка, вул. Степова, 12

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.

УДК 821.161.2-31.08

Ж. Ю. Воробей – аспірант кафедри історії та культури української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки

Структурно-семантичні особливості ойконімів Холмщини, зафіксованих у романі "Гучва" Й. Г. Струцюка

Роботу виконано в Західнополіському ономастико-діалектологічному центрі

Статтю присвячено структурно-семантичним особливостям ойконімів Холмщини, зафіксованих у романі "Гучва" Й. Г. Струцюка.

Ключові слова: ойконім, деривація, трансонімізація.

© Воробей Ж. Ю., 2012

Воробей Ж. Ю. Структурно-семантические особенности ойконимов Холмщины, зафиксированных в романе "Гучва" Й. Г. Струцюка. Рассматриваются структурно-семантические особенности ойконимов Холмщины, зафиксированных в романе "Гучва" Й. Г. Струцюка.

Ключевые слова: ойконим, деривация, трансонимизация.

Vorobey Z. Yu. Kholm Oikconymic Derivativation. In this paper we discuss derivation and semantic of Kholm oikonymic, fixed in J. Struciuk novel "Huchva".

Key words: oikonym, derivation, transonimization.

Постановка наукової проблеми та її значення. Відомо, що для онімів характерна наявність мовленнєвої (синтагматичної), мовної (парадигматичної) та енциклопедичної (екстралінгвальної, соціокультурної) інформації. Мовна інформація – це той пласт, який захований найглибше й потребує ретельного пошуку, проте саме цей тип інформації може розкрити і пояснити чимало нового.

Сучасні дослідники літературної ономастики рідко звертають свою увагу на вивчення цього пласту. Найчастіше їхні наукові зацікавлення зосереджені на енциклопедичній та мовленнєвій інформації, тобто на тому, як той чи той онім реалізований у контексті, на його стилістичному використанні. Безперечно, правомірність і доцільність таких досліджень залишається поза всякими сумнівами, але інколи виникає потреба звернутися і до парадигматичного пласту.

Так, вивчаючи літературний ономастикон роману "Гучва" Й. Г. Струцюка, неможливо залишити поза увагою реальні втрачені ойконіми Холмщини, яких у цьому творі 96, тобто 50 % загальної кількості топонімів.

Історія накладає свій відбиток на розвиток топоніміки. Одні географічні об'єкти змінюють свою назву, інші – назавжди зникають, лише інколи залишивши за собою ім'я, за яким може бути прихована трагедія цілого народу. Й. Г. Струцюк намагався зобразити історію Холмщини у своєму романі насамперед через ойконімію, щоб зрозуміти духовну та матеріальну культуру тих людей, які споконвіків проживали на цій території.

Отож, **мета нашого дослідження** – проаналізувати зі структурно-семантичного боку ойконіми Холмщини, зафіксовані в романі "Гучва" Й. Г. Струцюка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення структури ойконімів українські ономасти розпочали вже давно. Нині найкраще проаналізовано ойконіми західної та частково південно-західної частини України, це дослідження Д. Г. Бучка, В. В. Грещука, З. О. Купчинської, Т. І. Поляруш, М. Л. Худаша, В. П. Шульгача та ін. Ойконімію Холмщини часково вивчали Г. П. Вишневська та П. П. Левчук [4], етимологію населених пунктів подано в "Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі" [6] та в праці В. П. Нерознака "Названия древнерусских городов" [12]. Отож, з'ясуємо деривацію ойконімів Холмщини, вжитих у романі Й. Г. Струцюка "Гучва".

Зазвичай власні назви населених пунктів утворені за тими ж моделями, що й апелятиви, тому серед ойконімів Холмщини можна виділити найменування, утворені морфологічним та неморфологічним способами.

Морфологічне словотворення

Найпродуктивнішим типом деривації ойконімів Холмщини виступає суфіксація. Оскільки денотати ойконімів – витвір людських рук, тобто безпосередньо стосуються людини, то до найархаїчнішого способу творення можна віднести власні назви, які виникли через зв'язок з певними особами чи приналежність до них. Так, посесивні відношення виражають ойконіми з суфіксами:

-ов (>-ів)*: *Витків < патронім *Витко* [11, 40], ***Вишнів*** < антропонім *Вишня* [13, 192], ***Космів*** < *Косма* [4, 109], ***Ласків*** < *Ласко* [17, 224], ***Смолигів*** < *Смолига* [4, 108], ***Томашів*** < *Томаш* [16, 505] та ін.

-ин*: *Булавин < *Булава* [17, 68], ***Верещин*** < *Вереско, Вереша* [17, 82], *Верещака, Верещага* [12, 39], ***Костяшин*** < *Костяш* [16, 183], ***Люблин*** < *Любь* [17, 237], ***Марусин*** < *Маруся* [16, 213], ***Метелин*** < *Метла* [17, 250], ***Мирятин*** < *Миря* [16, 234], ***Савин*** < *Сава* [16, 503], ***Снятин*** < *Снята* [4, 107].

В. П. Нерознак зазначає, що можливі два варіанти пояснення назви *Верещин*: 1) від давньорус. *верескати, верещати*, тобто пронизливо кричати, плакати; 2) від давньорус. *вересне*, тобто '*зарості вересу, місце, яке поросло вересом*' [12, 39]. На нашу думку, основою цього ойконіма стали антропоніми типу *Вереско, Вереша* [17, 82], до яких доданий суфікс *-ин*, що вказує на посесивне відношення.

Для ойконіма *Костяшин* у "Словнику власних імен" І. І. Трійняка було знайдено дві можливі твірні основи – *Костяш* та *Костяшин* [16, 183], ймовірно, що ця власна назва була утворена шляхом трансонімізації. Проте В. В. Лучик зазначає, що в слов'янських мовах антропоніми не переходять у топоніми без морфологічних засобів. Подібний процес можна спостерігати лише в мікроойконімах [10, 134–135]. Отож, якщо допустити, що раніше це поселення було хутором, а згодом перетворилося на село, то, можливо, ця назва й була утворена лексико-семантичним способом.

Існує думка, що назва *Снятин* може походити від давнього апелятива *сніт* (так називали ремесло каретників чи різьбярів) [7, 227]. Тому вважаємо, що цей ойконім утворений від прізвиська, твірною основою якого був апелятив. Проте більшість дослідників дотримується думки, що *Снятин* походить від імені *Костянтин,* вжите у формі *Коснята*, яке вимовлялося як *Кснята – Снята* [16, 504; 7, 227; 6, 76–77].

Значення приналежності в ойконімах виражає також суфікс ***-івк-а*** (*Грабівка < Граб, Дулібівка < Дуліб)*. І. О. Волянюк зазначає, що така деривaційна модель виникла порівняно недавно, приблизно у XV–XVI ст. Основи таких назв указують на ім'я (прізвище) власника двору, що дав початок назві відповідного поселення, або на ім'я особи, на честь якої названо поселення [5, 129]. Отож, *Грабівка < Граб* [11, 64], *Дулібівка < Дулебъ* [17, 139]. Звичайно, ойконім *Грабівка* також можна кваліфікувати як похідний від апелятива *граб,* адже, як вважає А. П. Коваль, майже усі назви поселень, в основі яких лежать найменування лісових дерев, справді пов'язані з ними безпосередньо [7, 69]. Підтримуючи позицію Д. Г. Бучка, вважаємо цю думку неприйнятною. По-перше, цей топонім не має відповідного однойменного апелятива в нашій мові; по-друге, назва, утворена за допомогою суфікса ***-івк-а***, виражає належність; по-третє, існування в давньому іменнику антропоніма *Граб* засвідчено у словниках [11, 64].

Ойконім *Дулібівка* деякі дослідники мотивують етнонімом *дуліби* [4, 115]. Хоча А. П. Коваль зазначає, що зв'язок між назвою якогось племені чи народу і найменуванням поселення не завжди прямий, безпосередній. Між ними може стояти прізвище, від якого поселення отримано назву, а це прізвище лише випадково може збігатися з назвою племені [7, 114], тому не завжди легко визначити етимологію таких ойконімів.

Значення приналежності презентують також ойконіми, утворені від антропонімів за допомогою суфікса ***-овець*** **(>*-івець*):** *Березівець > Береза* [17, 47]*, Грабівець > Граб* [11, 64]*, Стрижівець > Стриж* [19, 536].

Дискусійний момент багатьох ономастичних досліджень – погляд на ойконіми, які первісно були найменуваннями жителів. У науковій літературі стосовно них використовують різні терміни: одні з них називають патронімними (утворення на *-ичі, -івці, -инці*), інші – родовими (ойконіми на *-и, -і*), ще інші – етнонімними (деривати на *-ани, -і*) [9, 11]. Отож, до патронімних назв можемо віднести ойконіми з суфіксами:

***-ичі*:** *Богутичі < Богута* [4, 112]*, Вербковичі < Вербка* [11, 37]*, Войславичі < Воїслав* [4, 110]*, Маличі < Малъ* [11, 72]*, Ратиборовичі < Ратибор* [16, 310]*, Ратичі < Рат* (композит *Ратиборь*) [18, 20] та ін.;

***-івц-і*:** *Тишівці < Тиша, Тишъ* [17, 392].

В. П. Купчинька, з'ясовуючи походження топоніма *Оратів*, виводить його історію з давньослов'янських антропонімів *Ратибор, Ратмир, Ратслав, Нерат, Порат* [8, 175]. Гадаємо, що похідним від цих власних імен можна вважати й ойконім *Ратичі,* зафіксований в "Гучві". Іншої думки дотримуються Г. П. Вишневська та П. П. Левчук – цей онім вони кваліфікують як похідний від апелятива *рать* (битва, війна, напад), можливою топоосновою також вважають іменник *ратич* (ратник), тобто воїн [4, 103].

Г. П. Вишневська вважає, що назва *Тишівці* похідна від словосполучення *ту (тут) шевці* і вказує на заняття жителів цього населеного пункту [4, 128]. Гадаємо, що більш ймовірна мотивація ойконіма *Тишівці* від імені *Тихін* чи *Євтихій* [16, 363] або ж від давнього слов'янського антропоніма *Тиша, Тишъ* [17, 392]. Назву *Турковичі* ця ж дослідниця мотивує етнонімом *турки* [4, 117], хоча, зважаючи на суфікс *-ичі* та наявність в українській мові антропоніма *Тур* [11, 86], його можна кваліфікувати як патронімне утворення.

Зафіксовано в романі "Гучва" також посесивні ойконіми, утворені за допомогою суфікса ***-ч-е***: *Жабче < Жаба* [17, 143], *Сліпче < Сліпий, Сліпко, Сліпчик* [14, 76].

Як бачимо, серед антропонімів, які стали основою для топонімікона Холмщини, переважають похідні від давніх слов'янських імен: *Береза, Богута, Булава, Вереско, Витко, Воїслав, Граб, Ратибор* та ін. Лише зрідка трапляються варіанти християнських канонічних імен – *Костяш, Маруся, Сава, Тихін, Томаш* та ін.

Серед ойконімів, які виражають інші (не посесивні) відношення, можна виділити утворення з суфіксами ***-ськ- (Угровськ), -ищ-е (Городище), *-j-ь, *-j-е, *-j-а***. Топоніми з прикметниковими формантами ****-j-ь, *-j-е, *-j-а*** належать до найархаїчніших у слов'янській топонімії, пор. ойконіми Холмщини: *Береcть* (*берестъ-* + суфікс **-ьj-е* [12, 21]), *Забороль* (*забороло* + суфікс **-j-ь* [10, 134]), *Стовп'я* (*стовп-* + суфікс **-jь-е* [4, 102–103]).

Сполученням основ атрибутива та субстантива за допомогою інтерфікса -о- **(складання**) утворені ойконіми: *Білополе* < *Біле Поле, Новосілки* < *Нове Село, Тихобуг* < *Тихий Буг* та ін.

Отож, серед ойконімів Холмщини, утворених морфологічним способом, переважають суфіксальні посесивні утворення від давніх слов'янських власних особових імен.

Неморфологічні способи деривації

Найбільш продуктивним типом деривації ойконімів Холмщини серед неморфологічних способів виявився лексико-семантичний.

Лексико-семантичні утворення

Виокремлюємо групи холмських ойконімів, утворених за допомогою трансонімізації та онімізації апелятивів.

Перенесення найменувань інших об'єктів чи осіб на назви населених пунктів засвідчено в таких онімах: *Богородиця, Бусень, Володава, Камінь, Спас, Страхослав.*

За переказами, назва села *Богородиця* походить від ікони Божої Матері – Богородиці, яку під час походу військ Богдана Хмельницького на поляків люди знайшли залишену в лісі на дереві [4, 98]. Отож, основою ойконіма став біблієонім.

Бусень < антропонім *Бусень* < орнітонім *бусень* (тобто *лелека*) [1, 39].

Володава – відгідронімне утворення від назви р. *Володава (Володавка),* на якій стоїть *місто Володава* [4, 119; 12, 32].

Ойконім *Замістя* походить від апелятива *замістя – 'передмістя*' [3, 406]. Д. Г. Бучко зазначає, що перед тим, як перейти в розряд ойконімів, такі назви спочатку стають мікротопонімами [2, 91], тобто фактично це власне найменування можна віднести до утворень способом трансонімізації.

Камінь. Більшість дослідників схиляються до тієї думки, що цей ойконім походить від апелятива *камінь* і вказує на місцеві природні особливості. Та сам письменник у романі спрямовує думку читача на те, що ця власна назва – відантропонімне утворення від прізвища *Камінь*, адже герой із відповідним прізвищем існує в "Гучві". До речі, у "Словнику давньоруських власних особових імен" Н. М. Тупікова зафіксований онім *Камінь* [17, 173].

Назву *Спас* Г. П. Вишневська виводить від назви церкви Преображення Господнього – Спаса, крім цього, на Холмщині було досить поширене прізвище *Спас*. У "Слов'янському іменослові" М. Я. Морошкіна також трапляється ім'я *Спасъ* [11, 183], цей же антропонім наведено і в ІІ томі "Словника прізвиськ північно-західної України" [14, 99].

Страхослав – від слов'янського автохтонного відкомпозитного імені *Страхослав* [18, 18].

Утворення від апелятивів іменних частин мови: *Жмудь, Холм, Вручий, Гостинне, Зимне, М'ягке, Погоріле.*

Ойконім *Жмудь* походить від етноніма – це назва литовського племені *жмудь* [3, 369], що жило в басейні верхів'я р. Венти (впадає в Балтійське море).

Власну назву *Холм* чітко і лаконічно пояснює Й. Г. Струцюк у романі: "*...князь Данило збудував місто на холмі й «Холмом» його назвав*" [15, 23].

Субстантивацію зафіксовано в таких назвах холмських поселень: *Вручий, Гостинне, Зимне, М'ягке, Погоріле.* Семантика усіх цих топонімів прозора. Пояснення, на нашу думку, потребує лише ойконім *Вручий*. Дослідники В. П. Нерознак та О. С. Стрижак мотивують його давньоруським *вр□ти, вьрю 'кипіти',* отже, прикметник *вручий – 'киплячий'* [12, 51; 6, 31].

Серед складених назв можемо виділити ойконіми з ад'єктивним компонентом: якісний прикметник + іменник (*Старе Село*); присвійний прикметник + якісний прикметник (*Василів Великий*).

Висновки. Особливості місцевих умов формують свою специфіку онімів кожного регіону. Ойконіми – продукт мови і виникають за законами її розвитку на основі наявних у ній словотворчих засобів. Ойконімія Холмщини, яку ми зафіксували в романі "Гучва" Й. Г. Струцюка, ріднить цю територію із Україною. Їй притаманні усі засоби, продуктивні для творення української топоніміки в цілому. Найбільш продуктивним виявився суфіксальний спосіб деривації (61% загальної кількості ойконімів Холмщини роману "Гучва"), на другому місці – лексико-семантичний спосіб (14 %). Ойконімія Холмщини засвідчує архаїчність цих земель, глибоку культуру її жителів. Й. Г. Струцюк розумів це, тому й не боявся інколи у романі подавати етимологію найдавніших ойконімів.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок У 2 т. Т. 1 : А–Н / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 354 с.
2. Бучко Д. Г. Кілька штрихів до визначення словотвору українських ойконімів (на матеріалі ойконімів Західного Поділля) / Д. Г. Бучко // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. Вип. XXIX–XXXI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2011. – С. 90–93.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь, 2009. – 1736 с.
4. Вишневська Г. П. Холмщина і Підляшшя / Г. П. Вишневська, П. П. Левчук. – К. : Пульсари, 2007. – 192 с.
5. Волянюк І. О. Ойконіми північної Тернопільщини з християнськими іменами в основах / І. О. Волянюк // Вісн. Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника. Філологія. Випуск XXIX–XXXI. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту, 2011. – С. 126–129.
6. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / [відп. ред. О. С. Стрижак]. – К. : Наук. думка, 1985. – 253 с.
7. Коваль А. П. Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 301 с.
8. Купчинська З. О. Ожидів, Оглядів… і подібні / З. О. Купчинська // Вісн. Львів. ун-ту. Серія філологічна. – Л. : ЛНТУ ім. І. Франка, 2004. – Вип. 34, ч. ІІ. – С. 174–179.
9. Лисенко А. В. Ойконімія Полтавської області : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / А. В. Лисенко. – Чернівці, 2007. – 20 с.
10. Лучик В. В. Залежність власних назв від розвитку суспільства (на матеріалі української мови) / В. В. Лучик // Nazwy własnie a społeczeństwo / pod red. Łobodzińskiej R. – Łask : LEKSEM, 2010. – T. 2. – S. 131–139.
11. Морошкін М. Славянскій именословъ или собраніе славянскихъ личныхъ именъ / М. Морошкін. – СПб., 1867. – 213 с.
12. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов / В. П. Нерознак. – М. : Наука, 1983. – 207 с.
13. Словник прізвиськ північно-західної України. У 3 т. Т. 1 : А–И / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.
14. Словник прізвиськ північно-західної України. У 3 т. Т. 3 : Р–Я. / [упоряд. Г. Л. Аркушин]. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 364 с.
15. Струцюк Й. Г. Гучва / Й. Г. Струцюк. – Луцьк, 2001. – 121 с.
16. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 508 с.
17. Тупиков Н. М. Словарь древне-русскихъ личных собственныхъ именъ / Н. М. Тупиков. – СПб., 1903. – 857 с.
18. Худаш М. Л. Походження українських карпатських і прикарпатських населених пунктів (відантропонімні утворення) / М. Л. Худаш, М. О. Демчук. – К. : Наук. думка, 1991. – 266 с.
19. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Л., 2005. – 704 с.

Статтю подано до редколегії
20.10.2011 р.